

# İskitler: İlkçağ'da Orta Asya Steplerinden Balkanlar'a ve Ortadoğu'ya Yayılan Halk

K. Levent Zoroğlu\*

Orta Asya ile Avrupa arasında Kafkasya'yı da içine alan Avro-Asya (Euro-Asia) topraklarında yaşamış toplulukların İlkçağ'ı hakkında ülkemiz arkeologları ve eskiçağ tarihçileri tarafından hazırlanmış veya çevrilmiş yayınların sayısı oldukça sınırlıdır<sup>1</sup>. Bunun en önemli nedenlerinden biri, uzun bir süre Sovyet Rusya yönetimi altında kalmış olan bu topraklarda genellikle Rus araştırmacılar dışında başka ülkelerin bu konuyla ilgili çalışma yapma olanaklarının bulunmaması ve kısıtlamalarıdır. İlkçağ'daki İskit coğrafyasında (İskitya) çeşitli araştırmacılar tarafından yakın dönemlerde gerçekleştirilen çalışmaların sonuçlarının bizim literatürümüze fazla yansımamış olması da yine bu nedenlere dayanmaktadır. Burada çeşitli antik kaynaklardan derleyerek ve özellikle bazı arkeolojik materyallere de dayanarak bu ilginç Asya-Avrupa ulusu hakkında kısa bir bilgi sunmaya çalışacağız.

İskitler'in kimliği ve yaşadığı coğrafya konusunda elimizdeki en eski antik kaynaklardan biri Halikarnossoslu (Bodrum) Here-

dot'un (y. M.Ö. 484-425) Tarih'idir<sup>2</sup>. Herodot bu eserinin özellikle 4. kitabının 2-36 ve 46-82 numaralı bölümlerinde İskitlerin kimliği, onların yaşadığı coğrafya ve yaşayışları ile ilgili oldukça geniş bilgi vermiştir. Herodot üzerine araştırma yapanlar, onun verdiği bilgilere dayanarak, onun daha çok Batı İskitler hakkında yazdığını, buna karşılık İskitlerin Doğu'daki toplulukları hakkında fazla bilgiye sahip olmadığını belirtirler.

Herodot, Ancak onun İran kaynaklarını da bildiği örneğin İranlılar'ın İskitlere Saka dediklerini (7. 64) belirttikten sonra çok çeşitli boylardan oluşan İskitlerin en büyük boylarından biri olan Budunları tanıtarak, onların fizyonomik özelliklerini sıralar:

“...Çok büyük ve güçlü olan Budunların tamamı koyu mavi gözlü ve parlak kırmızı saçlıdırlar. Bölgelerinde Gelonus denilen bir şehri vardır ve burası yaklaşık 5,5 km uzunluğunda güçlü bir sur ile çevrilmiştir. Burasının yolları tümüyle ağaçtan yapılmıştır; aynı malzemeyle evler ve tapınaklar da inşa edilmiştir.”

İskitlerin de Persler ve Asya'nın diğer halkları gibi pantolon giydiklerini belirten Herodot, başlarında da bizim börk diyebileceğimiz ucu yukarı doğru sivrilen ve bazen biraz da öne doğru düşmüş olan bir başlık giydiklerini anlatır. Herodot'un bu tariflerine uyan İskit savaşılarının görüntüleri vazolar ve metal objeler üzerinde günümüze ulaşmıştır (Bak. Resim 1, 2, 3).

Bu şekilde, coğrafyası, belli başlı krallarının isimleri, çeşitli efsaneleri hakkında bize geniş bilgi veren Herodot, aynı zamanda İskitlerin ölü gömme gelenekleriyle de ilgili geniş bir bilgi verir<sup>3</sup>. anlattıklarını dikkate

(\*) Prof. Dr., Batman Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü.

- (1) Buna karşın özellikle son yıllarda Türkçe yayınlanmış çeşitli bilimsel yazıların olduğunu belirtmemiz gerekir. Bu bağlamda bak.: İlhami Durmuş, İskitler, Ankara 2012.
- (2) The History of Herodotus, edit. ve çev.: G. Rawlinson, New York, 1885; Herodot Tarihi, çev.: Müntekim Ökmen, İstanbul 1972.
- (3) İ. Durmuş, "İskitler'de Ölü Gömme Geleneği", *Milli Folklor*, Cilt: 8, No. 61 (2004), s. 21-29. Burada Herodot'tan yapılan alıntılarla, İskit mezarlarında bulunan malzemeyi değerlendirmiştir.

alan bazı modern araştırmacılar Herodot'un İskitya olarak adlandırabileceğimiz Kafkasya'ya da içine alan Karadeniz ve Hazar Denizi'nin kuzey kıyıları arasındaki bölgeyi çok iyi tanıdığını ve buralara gezi yaparak İskitler hakkında ayrıntılı bilgi topladığını düşünürler. Bu bağlamda İskitler ve onların yaşamlarını ortaya koyan çeşitli arkeolojik malzeme bugün çeşitli müzelerde sergilenmektedir.

İskitler'in yalnızca Herodot zamanında gerçekleşen çeşitli tarihi olaylardaki rolüyle değil, daha eskiden de özellikle Ortadoğu coğrafyasında etkili oldukları bilinmektedir. Bunlardan en önemlisi M.Ö. 650-630 yılları arasında İran'daki Medler'i kısa bir süre de olsa egemenlikleri altına alan İskitler'in bundan biraz sonra, M.Ö. 612 yılında, Ortadoğu'nun Demir Çağı'ndaki en güçlü devleti olan Yeni Asurlular'ın başkenti Ninova'yı ele geçirip, bu devletin tarih sahnesinden silinmesindeki rolüdür. Medlerden sonra İran'da yönetimi ele geçiren Perslerin Kralı Büyük Darius'un M.Ö. 512 yılında Balkanlar'daki Tuna Nehri'ni geçip İskitler üzerine saldırmıştır. Herodot'un anlattığına göre, Darius İskitleri Volga Nehri'ne kadar kovalamıştır.

Herodot kadar ayrıntılı olmasa da, antik çağ yazarlarının pek çoğu İskitler'den bir vesileyle söz etmiştir. Bunlardan biri de Herodot'tan neredeyse 400 yıl kadar sonra yaşamış olan Amaseyalı (Amasya) Strabo'dur (y. M.Ö. 63 - M.S. 24). Strabo Coğrafya (Geographica) adlı kitabında (11.8.1) 'İskit göçebelerinin' yaşadığı coğrafyayı tanıtmış, (1. Kitap, 1. Bölüm) İskitler'i aynı coğrafyada yaşayan Sarmatlar'dan farklı bir topluluk olduğunu belirtmiştir.

Strabo ile hemen hemen aynı zamanda yaşamış Yahudi kökenli Romalı tarihçi Flavius Josephus (M.S. 37-100) *Yahudi Tarihi* (*Antiquitates Judaicae*) adlı eserinde, Greklerin İskitler olarak adlandırdığı topluluğa Magogitler (1. kitap, 122); *Yahudi Savaşları* (*De bello Iudaeo*) adlı kitabında ise (7. Kitap, 89) Strabo'nun aksine Romalılara karşı savaşan

İskitler'e aynı zamanda Sarmatlar dendiğini belirtir. Josephus, Herodot'un da kaydettiği gibi, bunların çok çeşitli topluluklardan oluştuğunu ifade eder.

İskitler hakkında burada adlarını ve eserlerini zikrettiğimiz kaynaklar dışında isimlerinden ve eserlerinden burada söz etmediğimiz daha pek çok kaynak vardır. Verdiğimiz örneklerin ortak yanı, İskitlerin İlkçağ'ın önemli bir topluluğu olduğunu fazlasıyla ortaya koymaktadır. Bu yazılı belgelerden başka, arkeolojik veriler de bunu kanıtlayacak durumdadır. Burada ele alacağımız bir kaç örnek onların en geç M.Ö. 7. yüzyıldan başlayarak M.Ö. 1. yüzyıla kadar olan süreçte yaşadıkları coğrafya ve bunun dışında, yani doğuda Kafkasya üzerinden Karadeniz'in güney kıyılarında, İran ve Mezopotamya'da, batıda Balkanlar'da ve Trakya'da zaman zaman etkin olduklarını gösterir. Yine bu kaynaklar İskitler olarak bilinen halk topluluklarının M.S. 4., 5. 6. yüzyıllarda bile dağınık şekilde de olsa varlıklarını sürdürdüklerini ifade etmektedirler.

İskitler'in kültür ve yaşamlarıyla ilgili en somut malzeme olan arkeolojik materyalleri iki grupta değerlendirmek mümkündür. Bunlardan ilk gurubu küçük malzeme oluşturur. Ekseriya göçebe topluluklardan oluştuğu anlaşılan İskitlerin kendi kültür ve sanatlarını yansıtan malzemenin de bununla ilgili olması kaçınılmazdır. Bu yüzden bir yandan göçebe kültürüne mahsus olan bu küçük malzeme (metalden yapılmış at koşumları, silahlar, çeşitli takılar ile kumaş-kumaştan yapılmış çeşitli eşyalar) onların yaşadığı kabul edilen bu yerleşmelerde ve bunların civarındaki mezarlık alanlarında gün ışığına çıkarılmış olup, bu malzeme çok uzun zamandan beri tanınmaktadır. Bunların başında İskitler'e özgü ölü gömme geleneğini temsil eden mezar yapıları, yani kurganlar ve bunların içindeki malzeme gelir. Şimdiye kadar çok sayıda ve İskit coğrafyasının her yanına yayılmış olan İskit krallarına ait olduğu kabul edilen yığma mezarlarda onların giyim-kuşam eşyalarının

dan, günlük kullanım eşyalarına, at koşumlarından, çeşitli takılara kadar çok çeşitli malzeme ortaya çıkarılmıştır.

İskitlerin aynı zamanda bunların sabit yerleşim yerlerinin, yani kentlerinin de var olduğu yine Herodot ve diğer antik kaynaklar tarafından ifade edilmiş olsa da ne yazık ki, bununla ilgili yeterli veri yoktur.

İskitlerle ilgili ikinci malzeme gurubunu başka, Bulgaristan'da, özellikle Kırım ve çevresinde koloniler kurmuş olan Grek ustalar tarafından yapılmış, yine başta kurgan mezarlarda olmak üzere çeşitli yerlerde bulunan eserler oluşturur. Bunların tipik özelliği Herodot'ta tanıtılan İskitli savaçların çeşitli şekillerde betimlenmiş olmasıdır. Bunlardan bir gurubu Attika'da M.Ö. 6. yüzyılın ortalarından başlayarak İskender zamanına kadar üretilmiş olan pişmiş toprak vazolardır. Örneğin siyah figür tekniğinde boyanmış olan bir kaseenin iç yüzündeki sahnede bir İskit askeri görülmektedir. Uzun giysiler içinde, başında Herodot'un tarif ettiği ucu öne eğik börtüyle betimlenen bu İskitli askeri elinde yay ve ok ile koşarken, başını arkaya doğru çevirmiştir. Burada Grek tarzında yalın ayak görülse de, bunların ayaklarına uzun konçlu çizme giydiklerine ait başka betimlemeler vardır (Resim 1). Attikalı vazo ressamı zaman zaman bu şekilde İskit askerlerini betimlemeyi adet edinmişlerdi; bunların Amazon denilen kadın savaşçılarla olan benzerliği ve Amazon-İskit ilişkisi ayrı bir konudur ve burada bu konuya giremeyeceğiz.

Özellikle M.Ö. 4. yüzyılda Kırım ve çevresinde kurulmuş olan Grek kolonilerindeki el sanatı ustaları İskit beylerinin mezarlarına konmak üzere ürettikleri boyalı-figürlü vazolardan başka, altın, gümüş, elektron gibi kıymetli madenlerden yapılmış üzeri kabartmalı küçük vazolar da yapmışlar ve bunların üzerine yine İskitli askerlerinin günlük yaşamını konu alan sahnelerle süslemişlerdir. Bunlardan Kırım'da, Kul-Oba'da bulunmuş olan bir elektrik vazo üzerinde karşılıklı

olarak oturmuş İskit savaşçıları kabartması görülür<sup>4</sup> (Resim 2). Burada verdiğimiz ayrıntıda uzun saçlı ve sakallı, yaşlı İskit savaşçısı, karşısında oturan genç savaşçıya yayını uzatıyor. Her ikisinin de sırtlarında uzun kollu, uzun etekli bir yelek, ayaklarında bacaklarını saran pantolonları vardır. Aradaki zaman farkına rağmen yaşlı İskitli'nin elinde tuttuğu yayın Resim 1'deki Attik vazo üzerindeki İskit savaşçısının elindekiyle aynı olması dikkat çekicidir.

Burada resmini vereceğimiz benzeri altın-gümüş karışımı diğer küçük vazo üzerinde ise, yine İskit savaşçıları betimlenmiştir. Ayrıntıdaki sakallı figür elindeki yayını bağlamakla meşgulken, diğerleri de oturmuş sohbet etmektedirler (Resim 3).

Ne yazık ki, ülkemizin Anadolu ve Trakya topraklarında İskit varlığıyla ilgili olarak arkeolojik veriler konusunda da bilgilerimiz azdır; bu konu arkeolojik araştırmalar yapan meslektaşlarımız arasında bu konu henüz gerekli ilgiyi görmemiştir. Bunun nedeni, başta da belirttiğimiz gibi, İskitler'in ana yurtlarında yürütülen araştırmaların sonuçları hakkında henüz yeterli bilgiye sahip olamayışımız kadar, bizim coğrafyamızda bulunup, çeşitli müzelere dağılmış eserler ve diğer malzeme hakkında bu konuya yönelik inceleme, araştırma ve yayınların da yok denecek kadar az olmasıdır. Bu bakımdan burada bazı hipotezler üzerinde durarak, bazı değerlendirmelerin yapılabileceğine inanıyorum.

İskit kültürünün günümüze ulaşan en önemli kültür varlıklarının kurgan denilen yığma mezarlar ve bunların içindeki ölü armağanları olduğuna yukarıda değinmiştik. Bu tip mezar yapıları Anadolu ve Trakya için yabancı değildir. M.Ö. 8. yüzyıldan başlayarak, M.S. 2. yüzyıla kadar olan zaman süresince örnekleri görülen yığma mezar tepeleri

(4) İskit kurganlarından bulunmuş olan ve burada resimlerini verdikimiz bu ve diğer metal vazo, St. Petersburg'daki State Hermitage Museum'da sergilenmektedir. Fotoğraflar © Alexander Koksharov, Leonard Kheifets. Bunların bu makalede yayınlanması konusunda yardımlarını esirgemeyen Ermitaj Müzesi Genel Müdür Yardımcısı Dr. Svetlana Adaxina'ya teşekkürlerimi sunarım.

(tümülüsler) İskit kurganlarıyla şekil bakımından kıyaslanabilir düşüncesindeyiz. Bunlardan en tanınmış olan Gordion'daki Kral Midas'ın mezarı anıtsal tümülüs geleneğinin en eski temsilcisidir. Her ne kadar ölçüleri ve içindeki gömü geleneğiyle pek bağdaşmasa da, örneğin kokulu ardıç ağacıyla yapılmış ahşap mezar odası İskit kurganlarında da görülen bir özelliktir.

Midas'ın tümülüsüne göre biraz daha geç bir tarihten olsa da, Afyon yakınlarında Tatarlı'da bulunan bir başka tümülüs mezarın ahşap mezar odasında daha ilginç bir durumla karşılaşmıştır: Mezar odasının duvarını oluşturan ahşap kalasların üst sıradakilerinin üzerinde çeşitli boyalarla yapılmış resimler vardır<sup>5</sup>. Bunlardan biri üzerindeki sahnede bir cenaze töreni betimlenmiştir (Resim 4). Resimde, Heredot'un da sözünü ettiği İskit cenaze törenlerindeki çadıra benzeyen cenaze arabası dikkat çekicidir. Perslerle

164

Tatarlı tümülüsünün bir başka kalası üzerindeki sahnede ise bir savaş resmedilmiştir (Resim 5). Burada karşılıklı olarak yerleştirilmiş iki gurup asker dikkati çeker. Giysileri ve başlıklarından anlaşıldığı kadarıyla sağ taraftaki atlılar İskitler'dir. Olayın merkezinde, başında taç olan ve giysileri yüzünden Perslerin Büyük Kral'ı olduğu anlaşılan bir figür vardır. Diğerlerine göre daha büyük ve daha anlaşılır yapılmış olan bu Kral Darius ve konu yukarıda belirttiğimiz ve M.Ö. 512 yılındaki İskitler'le yapılmış olan savaşa atıf yapıyor olabilir. Bu konu Doğu sanatında eskiden beri bilinen bir ikonografiye işaret eder. Burada Büyük Kral'ın karşısında at üzerinde veya yere düşmüş İskit askerlerini nasıl yenmiş olduğu anlatılmaktadır. M.Ö. 6. yüzyıla tarihlenen bu mezarın resimleri her ne kadar bir Persli komutana ait olsa da, burada Pers-İskit ilişkilerine atıf yapması ve bunun Anadolu'nun göbeğindeki bir yerde bir mezar odasında yansıtılması dikkat çekicidir.

Yukarıda da belirttiğimiz gibi, İskitlerle ilgili arkeolojik materyallere İskitlerin ege-

men olduğu coğrafya sınırları içinde mezarlardan başka, örneğin bir İskit yerleşmesinde rastlanmamış olması, onların sefer yapmış olsalar bile, geldikleri topraklarda yerleşme kurmadıkları için bulunmaları da rastlantılara kalmaktadır. Bu buluntular da daha çok taşınır malzeme, yani metal at koşumları ve ok ucu veya mızrak gibi, taşınabilir silahların metal kısımlarıdır. Bunlardan İskitlerinkine benzeyenler olsa da, onların bu topraklara gelmiş olduğunu kanıtlamaz.

Yukarıda da belirttiğimiz gibi, İskitler Roma İmparatorluk zamanında da kendi topraklarında yaşamlarını sürdürmüşlerdi; fakat bunların bu dönemde Anadolu ile bir ilişkisinin olduğu söylenemez. Buna karşılık, Güneydoğu Anadolu'da, Fırat kıyısındaki Zeugma'da konuşlanmış, Roma askeri birliğinin, yani lejyonun adının IV. İskit Lejyonu (Legio quarta Scythica) olması dikkat çekicidir. Bu adın nereden geldiği konusunda çeşitli öneriler getirilmektedir. Romalılar'ın bu dönemde Doğu'daki en önemli düşmanı M.Ö. 1. yüzyıldan itibaren İran'da egemen olan Part veya Sasani olarak bilinen sülalenin oluşturduğu büyük devletti. Bu yüzden Romalılar, kendi en önemli askeri organizasyonlarından biri olan ve ağır piyadelerden oluşan birlikler oluşturarak bunları Fırat Nehri boyunca, nehrin batı yakasındaki önemli kentlerde konuşlandırmışlardı. Zeugma'daki bu lejyona verilmiş olan 'İskit' adı için getirilen en bilinen görüş M.Ö. 42 yılında Marcus Antonius'un Fırat'ın doğusundaki Partlar'la (İranlılar) yürüttüğü savaşlar sırasında İranlıları, Avrupa'da, yani günümüzdeki Romanya topraklarında hala varlıklarını sürdüren İskitler'e yakın bir topluluk olarak algılaması ve ordusuna İskit Lejyonu adını vermesine bağlanır. Bu askeri birlik hemen hemen Roma İmparatorluk Dönemi boyunca, yani M.S 1. yüzyıldan itibaren, özellikle M.S. 2. ve 3. yüzyıllarda hala aktif bir şekilde hizmet etmiş, Zeugma'dan daha güneyde Lübnan'a

(5) Tatarlı Tümülüsü hakkında verdikleri bilgiler ve kullanıma izin verdikleri resimler için Afyon Müze Müdürlüğü'ne ve Arkeolog Ahmet İlaslı'ya teşekkür ederim.

ve hatta Kıbrıs'a da taşınmıştır. Yukarıda da belirttiğim gibi, adını İskitlerden almış olsa da, bu İskitlerin bu bölgede yaşadığına değil, M.Ö. 8. yüzyıldan beri Kafkasya ve çevresinde varlığını sürdüren İskitlerin kendilerinden hala söz ettirdiğine işaret eder. Bu durum M.S. 4. yüzyıla ve hatta daha sonrasına kadar da sürmüştür.

## Son Söz

Ülkemiz arkeologları başka ülkelerin araştırmacılarıyla birlikte Anadolu ve Trakya topraklarında, bu coğrafyaların arkeolojisini neredeyse 100 yıldır bilimsel yöntemlerle araştırmaktadır ve pek çok bilinmeyini, malzemesini bularak, gün ışığına çıkararak tanıtmışlardır. Ne yazık ki, bu bilgi birikimimizi kendi köklerimizde de bağlı olduğu Avro-Asya topraklarında araştırma yaparak kullanma ve elde edilen verileri Türk halkına sunma konusunda yeterli çalışma yapılmamıştır. Umarım, kendi yazım ve bu kitapta yer alan diğer araştırma yazıları bu dileğimizin gerçekleşmesine küçük de olsa bir katkı yapar.

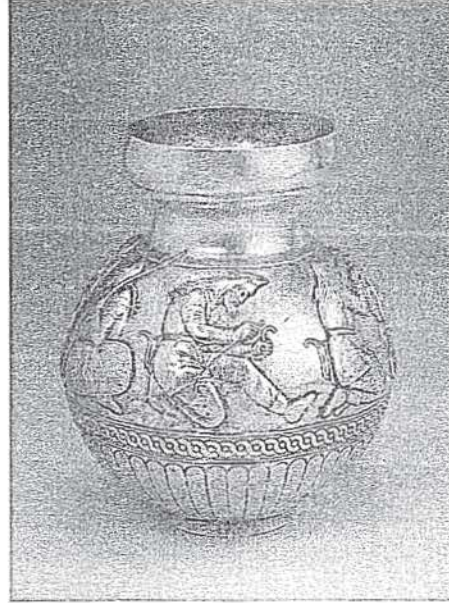
## Resimler



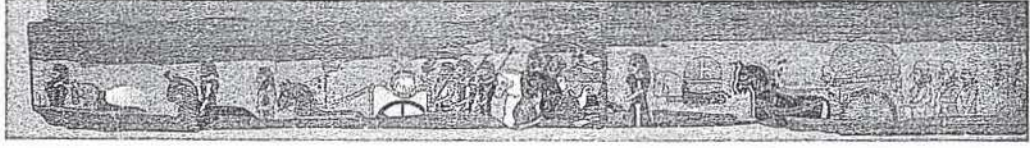
Resim 1- İskit savaşçısı, bir Attik Vazo Resmi, M.Ö. 6. yy.



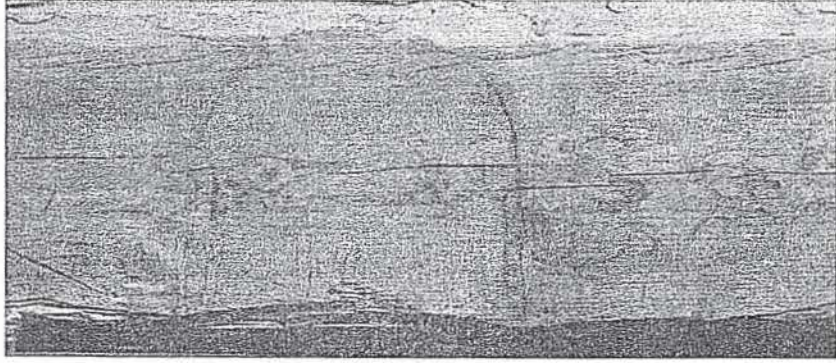
Resim 2- Çasce Kurganı'ndan kabartmalı gümüş vazo, Y. 10,5 cm. Fotoğraf©Hermitaj Devlet Müzesi, Rusya, Fotoğraf: Alexander Koksharov, Leonard Kheifets.



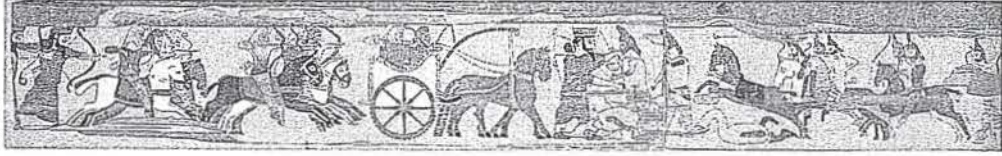
Resim 3: Yayı veren İskitli savaşçı, Kul-Oba'dan elektron bir vazonun ayrıntısı. Y. 13 cm; Fotoğraf©Hermitaj Devlet Müzesi, Rusya, Fotoğraf: Alexander Koksharov, Leonard Kheifets.



Resim 4: Tatarlı Tümülüsü, Afyon; cenaze töreni (Müze'nin armağanıdır).

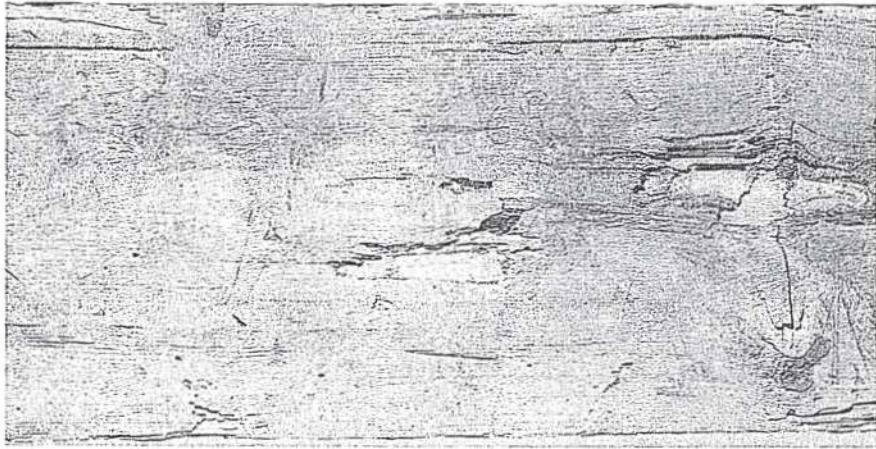


Resim 4a- Tatarlı Tümülüsü, Afyon; cenaze töreni (Müze'nin armağanıdır).



166

Resim 5: Tatarlı Tümülüsü, Afyon; savaş sahnesi (Müze'nin armağanıdır).



Resim 5a: Tatarlı Tümülüsü, Afyon; savaş sahnesi (Müze'nin armağanıdır)